

16

A perzekutorok. A megérkezés. Jankó Jánosnak, a száz év előtt született humorista rajzoló-mesternek műve

A rajztoll humoristája

Írta: Lyka Károly

Száz éve volt november elsején, hogy Jankó János megszületett. Róla az a hír járta, hogy körülbelül 70.000 az ő humoros rajzainak száma. Ez a szám még akkor is elképesztően nagy, ha tekintetbe vesszük, hogy rajztolla negyven éven át szinte szünet nélkül dolgozott azokon a síma, hófehér kartonlapocskákon, amelyeket e képecskék megrajzolására használni szokott. Kerepesi-úti műterme valóságos rajzgyárrá vált, de olyan gyárrá, amelyben gép, motor és munkás egyetlenegy emberben összpontosult és ez a mindenteseináló: Jankó János volt.

A nagyüzem teljes gözzel a hétnek négy napján át folyt, mindig hétfőtől esütörtökig. Jankó János ezeken a napokon ott ült óriási tölgyfaasztala előtt, számtalan papírdarabbal körülveve. Körülötte az akkori élelapok szerkesztői és humorista munkatársai, akik egymásután hozakodtak elő azokkal a témákkal, amelyekhez Jankótól kértek illusztrációt. Az egyik számára nevetségessé kellett tennie Tisza Kálmánt, viszont a másik számára az ellenzék vezéreit, Apponyit, Szilágyit. Szaporán készültek a ceruzavázlatok, akkor tíz-húsz is egy nap alatt, a legellentéesebb politikai ellenszenvék vagy magasztalások jegyében. Jankó hidegvérrel magasztalt és sujtott a kartonlapocskákon, neki közömbös volt minden politikai irány, neki csak egy, egyetlenegy vágya volt: vajha mentül előbb vége lenne a csütörtöknek és felvirradna a péntek, amely három rendes, kedvére való napot ígért.

Ezen a három rendes napon megváltozott a kerepesi-úti műterem képe. A nagy tölgyfaasztal mögül előkerült a háromlábú festőállvány, a szekrény oldala mellől a megkezdett festmény, a ládából a paletta és az ecsetek. Jankó, a humorista rajzoló, átalakult festővé. A politika foglya csak most jutott igazi eleméhez, most érezte magát szabadnak.

Ezen a három boldog napon elfelejtette az aszfaltkoptató pestieket, a parlamentet, a kérlelhetetlen szerkesztőket. Gondolatai messze jártak: Komlóson, ahol atyja szücsműhelyében először látott rajzot és színt, Szarvason, ahol gimnazista éveit töltötte és annyira beletanult a rajzba, hogy, bár diák volt még, máris rajztanítónak fogadták, főképp azonban a kőrösparti füzes, meg a falu érdekes

alakjai, magyar menyecskek és legények, a piaci boltos és a cigányság apraja-nagyja tért vissza emlékezetébe. Művészeknél feltűnően gyakori dolog, hogy a gyermekkori élmények élesztgetik legerősebben a képzeletet és Jankó János valóban művész-vő volt. Az Alföld népe volt igazi múzsája és legforróbb vágya az volt, hogy ennek a népnek váljon festői tolmácsává.

Aki látta azokat a népeletképeket, amelyeket Jankó az ötvenes-hatvanas években festett, elhihetette, hogy így is lesz.

De bizony a hétnek három napja kevés volt ehhez. Főképp azért, mert a többi négy nap kora reggeltől estig elszólította a festőállvány mellől és odakötötte a nagy tölgyfaasztalhoz, amelyen szakadatlanul kellett politikusokat nevetségessé tenni, vagy magasztalni. És ez a három nap is egyre rövidebbé vált. Kettő lett belőle idővel, végül egy. Amint szaporodtak családi gondjai, egyre több és több rajzot kellett vállalnia, illusztrációkat kalendáriumok, képes lapok, elbeszélés-kötetek, albumok számára is. Az élet egyre távolabb sodorta igazi vágyaitól. Végül egészen abbahagyta a festést.

Közben hírneve nőttön-nőtt, az egész ország ismerte nevét, rajzolt alakjai fogalommá váltak. *Sanyaró Vendelben* megalakította a korgó gyomrú díjnokot, *Tojás Dánielben* az alföldi botosispánt, *Mihászna Andrásban* a közügyek folyásáról okoskodó rendőrt, *Seiffensteiner Salamonban* a srófós eszű falusi zsidószatócsot, *Bukovay Abszenciusban* a pesti aszfalt és a bálók ragyogó ősjogászát, *Mokány Berciben* a parlagi gavallért. A hetvenes-nyolcvanas években ezekről a rajzolt alakokról mindenki úgy beszélt, mintha a valóságban élő alakok volnának, olyan erős volt Jankó János típusalakító tehetsége, olyan találon tudott ennek a sokféle alaknak elevenére tapintani. Alig van még művésznünk, akinek figurái ennyire közismertek lettek volna: Jankó jellemző ereje bele tudta őket vinni az egész ország köztudatába. Ez a néhány figura az akkori Magyarország egy-egy társadalmi rétegének volt képviselője, a legkülönbözőbb életfelfogások megtestesítője, pedig csak néhány jellemző vonásból állott elő az egész rajz.

Ezek a magányos alakok Jankó legjobb munkái. Tulajdonképpen nem karrikatúrák, hanem humoros jellemképek. Nincs bennük a szatirikus rajz tüskéje és éle; inkább a meleg, verőfényes kedély szülőttei. Nem torzalakok, mint az igazi karrikatúra, nincs bennük bántó ferdítés, nem sebeznek. A szatirikus rajzok böncol és elítél, pellengérré állít vagy csúfolkodik. Jankó e típusaiban nyoma sincs az ellenszenvnek. Mi több, éppen az ellenkezőjét érezzük ki belőlük: mosolyra készítő nyájasságot, derűs kedveskedést, a humor igazi jegyeit. Ilyen volt ő maga is mint ember, bár a sors elég keserű órát és elég szenvedést tartogatott számára.

Ugyanilyen hatásúak azok a rajzai, amelyekben egy falusi mulatságot, egy vásári jelenetet, az apró gentry, a kisbíró és kántor alakjait, egy tenyeres-talpas menyecskét, a cigányhadat vagy a régi megyei élet perzekutorait vetette papirosra. Ez volt az ő igazi világa, amelyhez alföldi gyermekéveinek minden emléke kötötte, ezeket tetőtől-talpig ismerte, velük érzett, emléküik felmelegítette szívét és ez a meghittség adta meg ezeknek a képecskéknek alaphangját is.

Elég ritkán nyílt alkalma éppen eféle rajzokkal foglalkozni. Mert az élelapok számára készült rengeteg munkája egészen más természetű. Az élelapok szerkesztői politikai karrikatúrákat kívántak tőle, holott a politika idegen volt neki. Hétről-hétre egész sereg államférfiút kellett a diktált recipe értelmében kikezdeni. Egyiknek még egyszer akkora orrot, a másiknak cérnavékonyaságú lábat vagy betörő-ábrázatot kellett rajzolnia, hogy kinek mit, az attól függött, vajjon a kép az ellenzéki avagy a kormánypárti szerkesztő számára készült. Emberből állattá vagy állatból emberré torzított esodalények keletkeztek így és a szerkesztő személyesen ügyelt fel arra, hogy a szerencsétlen politikai alapon helyben hagyassék.

Ezekhez a rajzokhoz Jankónak valóban alig volt valami köze, kivéve azt, hogy az ő ujjai húzták ezeket a politikai szörnyszülőtteket a papirosra. Neki magának is idegenek voltak, hiszen alig ismerte őket közelebről. A szerkesztők ellátták őt a szereplő politikusok fényképeivel s ezek példás ábécé-rendben tornyosultak Jankó nagy tölgyfaasztalának egyik sarkában. Ha sor került valamelyikre, csak ki kellett onnan húzni. Jankónak alig volt róluk valamely személyes emléke: ezt a fényképnek kellett pótolnia. Innen van az, hogy temérdek politikai karrikatúráin izeg-mozog ugyan az egész alak, de az arc maga mintha fából faragott, kifejezéstelen sablon volna. Igen gyakran még ahhoz a naív fogáshoz is kellett fordulnia, hogy a pácba vett politikai kalapjára vagy ruhájára ráírta a nevét, hogy mindenki tudja, kiről van szó. Valóban, sok ezerszámra rajzolta ezeket a politikai karrikatúrákat, de csak a viszonyok sodorták ide, ő maga nem volt vérbeli, karrikatúrarajzoló, meleg kedélyessége, szerény megvonultsága, csöndes életfolyása, meghittséget kereső szíve éppen nem errefelé irányította. A véletlen sodorta ide és az a körülmény, hogy a hatvanas, hetvenes években idehaza ő volt az egyetlen rajzolóművész, akit a szerkesztők ilyen célokra használhattak.

De, kérdehetné valaki, ha Jankó olyan igazán hivatott művelője volt a humoros rajznak: mért nem maradt meg emellett, mért nem fejlesztette, mélyítette erre való tehetségét, mért csapott át a neki való humoros képtől a neki nem való karrikatúrához?

Ezt a kérdést a mai viszonyok közt joggal vehetnék fel, de az akkori körülmények egészen más-milyenek voltak.

Jankó János azokban az időkben lépett a mű-

vészpályára, amikor az abszolutizmus elnyomta a magyar életet. Ettől szabadulni volt minden magyar ember legforróbb vágya. A körülmények azt sugallották, hogy a politikai elnyomatást a politika eszközeivel kell leküzdeni. Az egész vonalon a politika lépett előtérbe. Valamiképpen derengeni kezdett azokban az években, amikor Jankó illusztrálni kezdett. Lassú, majd gyorsuló léptekkel közeledett az 1867-es kiegyezés. Amilyen egységes volt az egész ország apraja-nagyja az elnyomatás alatt, annyira kettészakadt a kiegyezés óta. Kezdődtek a heves közjogi küzdelmek, a 67-eseké a 48-asokkal. Ezzel újra a politikai harcok felé irányult minden érdeklődés. Nem csoda, ha ilyen körülmények közt egyre másra alapították azokat az élelapokat, amelyeknek Jankó volt a fő-rajzolója és hogy ezekben a lapokban lassankint a politikai lett a vezetőszerp. Az Üstökös 1858-ban indult meg, két évre rá a Bolond Miska. Itt a politika eleinte még csak burkolt formában szerepelt. De az 1868-ban megindult Borsszem Jankó és 10 évvel utána a Bolond Istók már jóformán egészen a politikai. Ezeknek a lapoknak lett dédelgetett rajzolójárá Jankó János.

Nem erre készült. Már diákkorában a nép alakjai voltak kedves modelljei, bár ekkor még gyöngye volt a rajztudása. 1855-ben fölkerült Pestre. Itt valamiképp tanult Marastoni, akkor híres művész-iskolájában, amely azonban hírességét csak nagyon lefokozott mértékben érdemelte ki. Jankó inkább magától tanult tovább. És már ebben az évben a kiállító művészek közt találjuk. Majdnem minden évben bemutat egy pár olajfestményt és mindegyik képe magyar népeletkép. Megfesti a kocsmát, amelynek gazdáját felköszöntik, megfesti a tósztozó falusi kántort, a nógrádi dudást, alföldi juhászokat, a búsuló betyárt, parasztok mulatozását. Fokról-fokra halad. Most érezte csak igazában, hogy tehetsége rendszerebb fejlesztést kíván. Mi mást tehetett ebben az időben a kezdő magyar piktor, mint hogy fölkereste Bécsnek akkor híres akadémiaját. Hírnevét ugyan ez sem érdemelte meg, de mégis lehetett ott valamit tanulni. Négy évet töltött ott, nagyon szegény sorban, hiszen egészen a maga keresetére volt utalva. S mi lehetett ez más, mint hogy rajzokat igyekezett elhelyezni a képes lapokban, a bécsiekben is, de a Vasárnapi Ujságban, az Üstökösben, a Bolond Miskában is. A pesti élelap-szerkesztők ezeknek nyomán lettek rá figyelmissé. Felfedezték benne azt, akit hiába kerestek Pesten.

A magyar fővárosban akkoriban a karrikatúrának és humoros rajznak alig volt hasznavehető művelője. A karrikatúra-rajzolásnak legtehetségesebb művelője, Andrassy Emánuel gróf csak a maga kedvtelésére rajzolt, különben is mint volt honvéd, sokáig bujdosott, aztán jó ideig külföldön, Ázsiában tartózkodott. Alconiere esetlen humora senkinek sem kellett. Egy ideig kénytelenek voltak egy idegennel, Kliéssel rajzoltatni. A fiatal Jankó tehát kapóra jött az élelap-szerkesztőknek: 1866-ban hazahozták és testvériesen megosztózkodtak az új rajzó munkaképességén. Jankó munkássága ekkor már kénytelen-kelletlen a politikai rajz szolgálatába szegődött. Kénytelen volt rá, mert még bécsi akadémikus korában megházasodott, családjának fönntartása lett Pesten a főgondja. Az akkori viszonyok közt nem remélhette, hogy festményeinek eladásából meg tudjon élni, az egyetlen lehetőség, amely szerényen, de állandóan és biztosan pénzt hozott a konyhára: ez a neki oly idegen politikai-rajz volt. Igaz, hogy többször megkísérelte a menekülést. Házát vett Szentendrén, hogy onnan lássa el lapjait képekkel s mégis künn lehessen a szabad természetben. Ezzel a

Lebbensleves. Nagy Andor fényképe.

tervvel nagyon hamar kudarcot vallott. Ábrándozott arról is, hogy kis gazdaságot vásárol szülőföldjén, Tót-Komlóson és félig abból, félig művészetéből fog élni. De ez a terv is mindenkorra pusztá ábránd maradt. Beletörődött tehát sorsába, pesti lakos maradt és itt fejezte be életét a millennium évében.

Negyven évi munkássága alatt külön egyéni stílust alakított, nem ugyan festésében, amelyet abba hagyott, hanem humoros tollrajzaiban. Ez a stílus nem nagyigényű, olyan egyszerű és szerény, olyan hivalkodás nélkül való, mint amilyen egész élete volt. Rajzai vonalrajzok, olyan értelemben is, hogy legjobb darabjain alig veszi igénybe a fény és árnyék hatásainak lehetőségeit. Éppen nem festői, hanem minden mondanivalóját az egyszerű vonalra bízta. Ez a vonal pedig egyenetlen, sehol sem vastagodik vagy vékonyodik, sehol sincs külön nyomatéka. Puritán egyszerűséggel halad tova, mint maga az ember, aki húzta. A háttérket lehetőleg kerüli, neki maga a figura fontos és ebben is annak jellemzése. Rajzain itt is, ott is felülrik, hogy évek hosszú során át ritkán volt alkalma a közvetlen tanulmányrajzra, tollának legtöbb műve tehát inkább emlékekből szövődik össze.

Kitünő jellemismerőnek bizonyult és ezen a téren valóban alig akadt párja idehaza ebben a technikában. Ez a ritka erő párosult benne a meleg kedéllyel, amely életnézésének, felfogásának különös kedvességet kölcsönöz. Reális életfelfogása messze elkülöníti az ő népi alakjait a kor legtöbb más festőjétől. Akkor még divatban volt, főképp a hatvanas években, a falu népét szalonképessé kikészíteni, mihelyst festésről, rajzolásról volt szó. Makulátlan tisztaságban, színészi pózban jelentek meg a kiállítások falain, mozdulataik betanult mozdulatok voltak, a jeleneteket pedig valami németes szentimentalizmussal igyekeztek a festők fűszerezni, amit Bécsben tanultak el s ráhúzták a magyar falu népére, amely

pedig semmiféle szentimentalizmust nem ismer. Az eféle parádés kikészítés ösmeretlen Jankó János élete művében. Ő kurtán, egyenesen ragadta meg a falu népét, adta olyannak, amilyenek két szemével látta, hogy úgy mondjam: pongyolában, rendes életük közepette. Innen típusainak tősgyökeressége, magyaros zamatja, amit a hatvanas éveknek egyetlen más művésze sem ért el. Ez a nagy és meleg közvetlenség és a falu világának ez a hamisíttatlan zamatja különös varázssal hatott. Természetesen csak azokon a rajzain, amelyekhez a tárgyat és jeleneteket egészen szíve szerint választhatta, amelyekhez érzelmi köze volt. Zamatos tősgyökeressége meglepő erővel hatott: a közönség meghitt, neki való, hozzá közel eső, nyájas, jóízű rajzokat kapott tőle, amelyek úgy hatottak, mint e kor egyetlen más festőjéé sem. Ilő tehát, hogy legalább e pár szóval megemlékezzünk a rajztoll igazi humoristájáról, abból az alkalomból, hogy éppen egy évszázad választ el minket az ő születése évétől.

Nagyanyám

Vállát teríti puha régi kendő,
Öreg szeméből hetvennyolc esztendő
Bölcs szeretete árad szerteszét.

S míg fürge tűi szaporán táncolnak,
Haján a napfény színezüstté olvad
S megsimogatja két eres kezét.

Oh, lássam soká napos ablakában
Imádkozni és dolgozni vidáman
Ég s föld között megosztva életét.

S késsék nagyon a szent, végső lehellet,
Maradjunk, Isten, mi még egymás mellett:
Hadd vezetgessen bennünket Feléd.

HORVÁTH KÁLMÁN